

تغییرات جمعیتی و تاثیر آن بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران
فرهاد خانه کشی^۱ - رضا جلالی*^۲ - حمید ناطق نوری^۳ - عبدالحسین الله کرم^۴
تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۳/۲۱ - تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۶/۳

چکیده:

تغییرات جمعیتی در جمهوری اسلامی ایران ناشی از عوامل مهم جمعیت‌شناسی همچون باروری، مرگ‌ومیر و مهاجرت است، که تحت تاثیر عوامل اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و سیاسی زمینه ساز چالش‌های می‌شوند که امنیت ملی کشور را تهدید می‌کند. با این فرض، این مقاله در مقام پاسخ به این مساله اساسی است که، تغییرات جمعیتی در جمهوری اسلامی ایران چه تاثیری بر امنیت ملی کشور دارد؟ اطلاعات این تحقیق از دو روش کتابخانه‌ای و میدانی گردآوری شده است. جامعه آماری مورد مطالعه، کارشناسان و متخصصین حوزه امنیت در کشور است. برای تعیین حجم نمونه از روش نمونه‌گیری هدفمند به تعداد ۶۳ نفر از کارشناسان حوزه امنیت استفاده شد. یافته‌های حاصل از پرسشنامه با روش آماری، آمارهای توصیفی آزمون میانگین و آزمون نسبت، مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت. نتایج نشان می‌دهد که، آسیب پذیری امنیت ملی در برابر چالش‌های سیاسی و امنیتی ناشی از تغییرات باروری در اولویت نخست تهدیدات قرار دارد.

واژگان کلیدی: تغییرات جمعیتی، امنیت ملی، گذار باروری، چالش‌های جمعیتی

---

^۱ - گروه علوم سیاسی، جامعه شناسی سیاسی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران
farhad.kh1970@gmail.com

^۲ - گروه علوم سیاسی - روابط بین‌الملل، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران: نویسنده مسئول
Dr_rezajalali@yahoo.com

^۳ - گروه علوم سیاسی - جامعه شناسی سیاسی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران
Dr_hamid_nouri@yahoo.com

^۴ - گروه علوم سیاسی - علوم سیاسی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران
abd.allahkaram@iauctb.ac.ir

مقدمه

امروزه تدوین و اجرای درست برنامه‌های توسعه‌ای در زمینه‌های اقتصادی، سیاسی، فرهنگی و اجتماعی، بدون توجه به جمعیت و نرخ رشد آن امکان پذیر نیست. کشور ما در دو دهه اخیر با اثرپذیری از اعمال برخی سیاست‌ها و بروز برخی تغییرات در سبک‌های زیستی، تحولات جمعیتی سریع و غیرمنتظره‌ای را تجربه کرده است. (میرزایی، ۱۳۸۵: ۸۴) اغلب اندیشمندان اجتماعی با خطرناک خواندن وضعیت کنونی و پدیده‌های موجود جمعیتی، خواستار بازنگری جدی در سیاست‌گذاری‌های جمعیتی و فرهنگ عمومی با هدف مهار روند کاهشی جمعیت و نرخ باروری هستند. سرائی، حسین (۱۳۷۰) در کتاب **گذار جمعیتی دوم ایران** اشاره دارد که، تغییرات جمعیتی، برآیند تحول و دگرگونی عوامل شکل دهنده آن است؛ عواملی که با عنوان فرایندهای سه گانه باروری، مرگ و میر و مهاجرت شناخته می‌شوند. همچنین پارامترهای سه گانه جمعیتی، تحت تاثیر عوامل زمینه‌ای اعم از اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی بر تغییرات جمعیتی اثر می‌گذارند. مهریار، هوشنگ (۱۳۹۳) در **مقاله جمعیت ایران و تحولات آن در نیم قرن گذشته (۱۳۹۰ - ۱۳۳۵)**، به روند تغییرات جمعیت ایران از نیمه دوم قرن بیستم و با استفاده از نتایج سرشماری‌ها پرداخته است. مشفق، محمود (۱۳۹۱) در مقاله تحت عنوان **آینده پژوهی تغییرات جمعیتی در ایران طی دوره ۱۳۹۰ تا ۱۴۲۰** نتایج این پژوهش دورنمایی از تغییرات جمعیتی ایران و روند شتابان کاهش نرخ رشد جمعیت را نشان می‌دهد.

حسین حاتمی (۱۳۸۳) در کتاب **درآمدی بر جمعیت‌شناسی اقتصادی - اجتماعی و تنظیم خانواده** ضمن تبیین نظریه‌های جمعیت‌شناسی، مهمترین عوامل موثر بر پارامترهای جمعیتی (باروری، مرگ و میر و مهاجرت) را در قالب نظریه‌های مختلف مورد بررسی قرار داده است. عباسی شوازی (۱۳۸۴) در مقاله **تغییرات خانواده و کاهش باروری در ایران** نتایج این پژوهش حاکی از آن است که، کاهش باروری گذشته از شرایط و تحولات جمعیتی در کشور، متأثر از تحولات اجتماعی، سیاسی و فرهنگی قبل و بعد از انقلاب قرار داشته. تغییرات جمعیتی، برآیند تغییر و دگرگونی عوامل شکل دهنده آن است؛ عواملی که با عنوان فرایندهای سه گانه باروری، مرگ و میر و مهاجرت شناخته می‌شوند و درعین حال با عوامل ناپیدای دیگری که همان کمیت، ساخت و ویژگی‌های جمعیتی‌اند، شکل نهایی می‌یابند. از این رو تحولات جمعیتی، از رهگذر دگرگونی‌هایی حاصل می‌آید که خود متأثر از عوامل بیرونی دیگری هستند. عوامل زمینه‌ای اعم از اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی از طریق تأثیرگذاری بر این امور سه گانه بر تحولات جمعیتی تأثیر می‌گذارند. تغییرات باروری به عنوان یکی از فرایندها-

های سه گانه، مهم‌ترین عامل تغییرات جمعیتی و تنها کانال طبیعی ورودی جمعیت در هر جامعه‌ای است، از این رو تغییرات آن به طور مستقیم بر تعداد، حجم و ساختار جمعیتی اثر دارد. (سروستانی، ۱۳۹۰: ۷۰)

از طرفی، اگر امنیت را یکی از مهمترین وظایف و کارکردهای دولت‌ها در عصر مدرن بدانیم، امنیت ملی بزرگترین دغدغه هر نظام سیاسی است که با عناصر اقتصادی، ایدئولوژیک، فرهنگی، اجتماعی و نظامی پیوند خورده است. امنیت ملی یکی از ارزشمندترین و بالاترین ثروت‌ها به شمار می‌رود، که بر این اساس مفهوم امنیت ملی برای دولت-ملت از چندان قداست والایی برخوردار است که ضروری است تمامی اهداف و سیاست‌های ملی را برای دستیابی به آن بسیج کرد. (محمودی، ۱۳۹۰: ۱۶) تهامی، مجتبی (۱۳۸۲) در کتاب **امنیت ملی، داکترین سیاست-های دفاعی و امنیتی** تاکید می‌کند که ابعاد امنیت ملی لازم و ملزوم هم هستند به طوری که می‌توان گفت، امنیت ملی به منزله تأمین ترکیبی از نیازهای حیاتی متفاوت جامعه است که ابعاد تشکیل دهنده آن به نوعی با یکدیگر در ارتباط هستند و بروز تهدید علیه هر یک از این ابعاد نیز به معنی تهدید علیه امنیت ملی تلقی می‌گردد. از آن حیث که، مقوله امنیت برای جمهوری اسلامی ایران، امری حیاتی است و بطور کلی سایر ارزش‌ها و منافع ملی را تحت الشعاع خود قرار می‌دهد، مطالعه متغیرهای تاثیر گذار بر امنیت ملی نیز از اهمیت خاصی برخوردار است. در این راستا یکی از متغیرهای موثر بر امنیت ملی تغییرات جمعیتی کشورمان است که ناشی از عوامل مهم جمعیت شناسی همچون ولادت، مرگ و میر و مهاجرت است، اما زمینه ساز این تغییرات عوامل اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی است که از دهه دوم انقلاب اسلامی با شتاب بیشتری بر روند کاهش جمعیت در ایران افزوده است. تداوم این روند در اثر افت باروری و در کنار آن افزایش امید به زندگی و کاهش مرگ‌ومیر، به تدریج جمعیت وارد دوره سالمندی می‌شود. بدون تردید نیروی جوان و جمعیت جوان، یکی از مولفه‌های قدرت ملی به حساب می‌آید و از طرف دیگر کاهش جمعیت جوان به معنای کم شدن تعداد نیروهای توانمند برای دفاع از اقتدار، امنیت و تمامیت ارضی کشور است و این موضوع برای کشوری با ویژگی جمهوری اسلامی ایران که همواره در معرض تهدیدهای فزاینده قدرت‌های بزرگ بوده است، بسیار خطرناک و تهدید جدی علیه امنیت ملی محسوب می‌شود. اهمیت و ضرورت بررسی این موضوع در این است که، به منظور حفظ تعادل پویایی ساختار کلی جمعیت ضروری است به طور مداوم تغییرات جمعیت مطالعه و دورنمای جمعیت ترسیم شود و چالش‌های پیش رو مورد واکاوی قرار گیرد تا در صورتی که مطالعات، احتمال خارج

شدن از حالت تعادلی خود را نشان دهد سیاست جمعیتی لازم اعمال شود. از طرف دیگر، مقوله امنیت برای جمهوری اسلامی ایران، امری حیاتی است و برای دستیابی به راهبرد نظری و عملی امنیت ملی نیازمند مطالعه همه جانبه درباره متغیرهای موثر بر آن هستیم، بررسی این موضوع می‌تواند مسئولان کشور را در انتخاب راهبردهای بجا و مطمئن در زمینه امنیت ملی یاری رساند و زمینه ساز طرح برنامه‌ای عملیاتی در جهت ارتقاء ضریب امنیت ملی کشور- مان در عصر حاضر شود. افزون بر آن، با توجه به تداوم انقلاب و نظام اسلامی شناخت فراز و نشیب‌ها در مسیر جمهوری اسلامی، اهمیت مطالعه در این زمینه را افزایش می‌دهد. هدف این پژوهش از یک سو، شناخت چالش‌های ناشی از تحولات جمعیتی در کشور و ارائه راه‌کارهای راهبردی برای برون رفت از چالش‌ها و تهدیدات ناشی از تغییرات جمعیتی به منظور بکارگیری سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان جمعیتی و امنیتی در سطح ملی است. در این پژوهش، با تمرکز بر این موضوع محوری و اهداف آن، در صدد پاسخ به این پرسش اساسی است که، تغییرات جمعیتی در جمهوری اسلامی ایران چه تاثیر بر امنیت ملی کشور دارد؟ به نظر می‌رسد، تغییرات جمعیتی در جمهوری اسلامی ایران باعث کاهش بنیه دفاعی و کاهش اقتدار سیاسی کشور گردیده، که امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران را تهدید خواهد کرد. از این رو تغییرات جمعیتی را به منزله متغیر مستقل و امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران را متغیر وابسته فرض کرده‌ایم.

مبانی نظری پژوهش

امنیت ملی یک مفهوم چندوجهی و پیچیده است و به همین جهت درباره معنای آن اختلاف نظرهای فراوانی وجود دارد. تهامی در تعریفی منظور از امنیت ملی را در امان بودن کشور، نبود تهدید علیه ثبات سیاسی، استقلال و تمامیت ارضی و نهادهای اجتماعی، اقتصادی، نظامی و فرهنگی کشور، وجود شرایطی به نسبت پایدار است که در آن، امکان پاسخگویی به نیازهای حیاتی افراد جامعه وجود دارد و تهدید علیه منافع ملی و حیاتی کشور نیست. (تهامی، ۱۳۸۸: ۲۷) در تعریف دیگر، امنیت ملی شامل کسب ایمنی روانی و مادی است و اصولاً جزئی از مسئولیت‌های حکومت‌های ملی است، تا از تهدیدات مستقیم خارجی نسبت به بقای رژیم‌ها، نظام شهروندی و شیوه زندگی شهروندان خود ممانعت به عمل آورد». (رابرت ماندل، ۱۳۷۷: ۴۰) روش‌اندل، امنیت ملی را توانایی کشور در دفع تهدیدهای خارجی علیه حیات سیاسی یا منافع ملی خود می‌داند. (روش‌اندل، ۱۳۷۴: ۱۱) باری بوزان در چارچوب مکتب کپنهاگ، با انتقاد از متفکرانی که امنیت را تک بعدی و صرفاً در بعد نظامی می‌دیدند، امنیت گسترده،

فراگیر و چندبعدی را معرفی نمود. وی مفهوم امنیت را به پنج بخش نظامی، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و زیست محیطی گسترش داده و معتقد است تهدیدات و آسیب پذیری‌ها می‌توانند در ابعاد پنج گانه فوق رخ دهند. (بوزان، ۱۳۷۸: ۱۵۸) اعضای مکتب کپنهاگ همگی از مدافعان مفهوم امنیت گسترش یافته هستند. مهمترین دلایل ضرورت تعریف گسترده از امنیت، تحوّل در ماهیت تهدیدات و ویژگی‌های آن می‌باشد. براین اساس، امنیت به پنج بخش نظامی، سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و زیست محیطی تقسیم می‌شود. از نظر باری بوزان و همکارانش، دستور کار امنیت نظامی عمدتاً حول توانایی حکومت‌ها برای حفاظت از خودشان در برابر تهدیدات نظامی داخلی و خارجی دور می‌زند (بوزان و همکاران، ۱۳۸۶: ۸۸) و تهدیدات سیاسی متوجه مشروعیت داخلی واحد سیاسی، مشروعیت خارجی آن و مشروعیت ایدئولوژیک خواهند شد و امنیت اجتماعی به پایداری و دوام الگوهای سنتی، زبان، فرهنگ، مذهب، هویت و عادات محلی تحت شرایط قابل قبول برای تکامل و تحول مربوط است. (بوزان و همکاران، ۱۳۸۶: ۱۸۵) جمعیت‌شناسان برای تحلیل و تبیین تحولات جمعیتی جوامع از نظریه «گذار جمعیتی»^۱ استفاده می‌کنند. نظریه گذار دوم جمعیتی که جمعیت‌شناسان معاصر از جمله ونديکا^۲ و لستهاق^۳ آن را مطرح کردند و تصویر به نسبت روشنی از تغییرات جمعیتی در جوامع پسامدرن ارائه می‌دهد. این نظریه، ناظر بر انتقال جوامع از الگوی کنترل طبیعی جمعیت به الگوی کنترل ارادی جمعیت است. باید توجه نمود که در الگوی تعادل طبیعی جمعیت، باروری و مرگ و میر هر دو بالا است. اما در کنترل ارادی، رشد جمعیت به سطحی بسیار پایین‌تر از الگوی طبیعی می‌رسد و این زمانی است که کشورها مراحل انتقال را پشت سر گذاشته و وارد مرحله تعادل ارادی می‌شوند. در این مرحله میزان باروری و مرگ و میر تحت کنترل درآمده و رشد جمعیت نیز بسیار کم می‌شود. (Lesthaeghe, 2006: 58) بونگارت^۴ از دیگر محققان گذار جمعیتی، اینگونه مطرح می‌کند: مردم به تدریج کاهش باروری را با کاهش مرگ‌ومیر تطبیق می‌کنند، زیرا تعادل قدیم جمعیت به هم خورده و تعادل جدید با سطوح پائین باروری و مرگ‌ومیر ایجاد شده است، و اگر باروری در آینده در سطح خیلی پائین باقی بماند، حجم جمعیت سریعاً کاهش خواهد یافت. (bongaarts, 1997: 12)

یکی از مهمترین وجوه گذار جمعیتی، گذار باروری است. باروری مهمترین عامل تغییرات

^۱-Demographic Transition

^۲- Van de Kaa

^۳- Lesthaeghe

^۴-Bongaarts

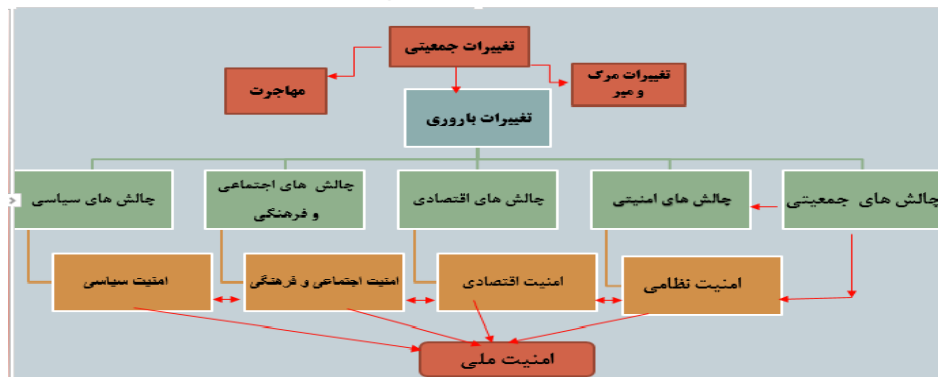
جمعیتی و تنها کانال طبیعی ورودی جمعیت در هر جامعه‌ای است؛ از این‌رو، تغییرات و نوسانات آن به‌طور مستقیم بر تعداد، حجم و ساختار جمعیتی اثر دارد. گذار باروری به دوره‌ای از زمان اطلاق می‌شود که یک جامعه از حالت باروری طبیعی، کنترل نشده و بالا به وضعیت باروری کنترل شده، ارادی و پایین تغییر می‌یابد. در حالت نخست میزان باروری کل بیش از شش بچه است، اما در باروری کنترل شده سطح باروری به سطح جانشینی (۲/۱) و حتی کمتر از آن تنزل می‌یابد، مدت زمان گذار باروری از جامعه به جامعه دیگر و با توجه به سطح توسعه و تغییرات اجتماعی - فرهنگی متفاوت است.

گذار باروری در دو مرحله اتفاق می‌افتد. در مرحله اول که انتقال از یک الگوی طبیعی باروری به کنترل ارادی آن است، سطح باروری به تدریج کاهش می‌یابد، اما این کاهش در سطحی بالاتر از سطح جانشینی است، مهمترین مسائل و چالش‌های گذار جمعیتی اول عبارتند از: رشد بی‌رویه جمعیت کشورها، افزایش جمعیت زیر ۱۵ سال و بار تکفل ناشی از آن، افزایش نیازهای بهداشتی به ویژه نیازهای کودکان و مادران، افزایش جمعیت متقاضی آموزش عمومی، اهمیت پیدا کردن خدمات تنظیم خانواده و کنترل موالید، افزایش بعد خانوار. در مرحله دوم گذار جمعیتی، باروری به زیر سطح جانشینی کاهش می‌یابد و این روند نسبتاً ادامه یافته و تثبیت می‌شود، به طوری که میزان باروری کل به رقم کمتر از ۱/۲ می‌رسد. چالش‌های اصلی این مرحله عمدتاً بر محور افزایش جمعیت و تبعات آن همچون نیازهای بهداشتی، درمانی و آموزش است. اما چالش‌های مرحله دوم پیچیده‌تر و دارای گستره و ابعاد وسیع‌تری است. از این رو نمی‌توان فهرستی بسیط از چالش‌ها بدست داد و لاجرم باید چالش‌ها در مقولات مختلف طبقه‌بندی و سپس به ارایه فهرستی از چالش‌ها در هر مقوله اقدام کرد. بنابراین مهمترین مسائل و چالش‌های گذار جمعیتی دوم در چهار مقوله چالش‌های جمعیتی، چالش‌های فرهنگی - اجتماعی، چالش‌های اقتصادی، چالش‌های سیاسی - امنیتی دسته‌بندی می‌شوند. (Vandekaa, 2002: 145)

با عنایت به نظریه باری بوزان در چارچوب مکتب کپنهاگ و نظریه گذار جمعیتی دوم به منظور کاربست نظریه بر موضوع نوشتار می‌توان چند نکته را استخراج نمود و از آنها برای تحلیل موضوع بهره برد. نخست، تغییرات باروری در مرحله دوم گذار جمعیتی به عنوان یک پدیده فراگیر اجتماعی در ردیف موضوعات امنیتی قرار می‌گیرد. دوم، در مرحله دوم گذار جمعیتی کشورها با ابعاد مختلف چالش‌ها به خصوص چالش‌های امنیتی مواجه هستند. از همین رو هر یک از ابعاد چالش‌های جمعیتی در ردیف تعاریف موسع از امنیت ملی قرار می‌گیرند. سوم، جهت تئوریزه کردن نظریه گذار جمعیتی در خصوص ایران از شاخص‌های جمعیتی از قبیل:

شاخص میزان باروری کلی، میزان خام موالید، میزان مرگ و میر نوزادان، میزان مرگ و میر خام، میزان سالمندی جمعیت و شاخص‌های ساختار سنی جمعیت استفاده خواهد شد. در این چارچوب، در پژوهش حاضر مدعی هستیم که تغییرات جمعیتی در جمهوری اسلامی ایران از دهه ۱۳۷۰ باعث چالش‌های شده است که امنیت ملی کشور را در ابعاد مختلف تهدید می‌کند.

نمودار شماره ۱: مدل مفهومی پژوهش

روش شناسی پژوهش

انتخاب نوع و روش پژوهش بستگی به هدف‌ها و ماهیت پژوهش و امکانات اجرایی آن دارد. پژوهش حاضر از لحاظ ماهیت، کاربردی می‌باشد، و روش تحقیق به شیوه میدانی، کتابخانه‌ای، توصیفی و تحلیل جمعیتی می‌باشد. جامعه آماری تحقیق جمعیت ایران جهت تحلیل جمعیتی و آماری، و جامعه نمونه انتخابی شامل متخصصان و کارشناسان حوزه امنیت در سطح کشور فعال هستند، بصورت هدفمند ۶۳ نفر انتخاب گردیده است. اطلاعات و داده‌های این تحقیق به دو روش میدانی و کتابخانه‌ای گردآوری شده است، و به عبارت دیگر از روش ترکیبی استفاده نموده است. ابزارهای جمع آوری اطلاعات مورد نیاز در این تحقیق عبارتند از:

- ۱- مطالعه کتابخانه‌ای با بهره‌گیری از اسناد و مدارک، در این روش با مطالعه کتب، مقالات و بهره‌گیری از آرشیوهای تخصصی و پایگاه‌های آماری مرتبط با موضوع، و با استفاده از مطالعات میدانی دیگران و همچنین جستجو در سایت‌های اینترنتی و... اطلاعات مورد نیاز گردآوری شده است؛
- ۲- استفاده از داده‌های موجود (ثانویه)، در این پژوهش، داده‌های موجود شامل داده‌های ثانویه است، داده‌های موجود در این تحقیق، انواع داده‌های کمی (از جمله پایگاه‌های اطلاعاتی، سرشماری‌ها، آمار و جدول‌های آماری، سالنامه‌ها و نشریات آمار ملی و بین‌المللی، آمار مندرج در مقالات و کتاب‌های پژوهشی و مطبوعات) و نیز انواع داده‌های کیفی (مانند اسناد، متون‌های مختلف، و نیز انواع کتاب‌ها و مقاله‌های تخصصی) را شامل می‌شود. بنابراین

برای تحلیل داده‌های موجود طیفی از روش‌های تحلیل کیفی و کمی استفاده می‌شود، که در این پژوهش از تحلیل آماری بهره‌مند می‌شویم؛ ۳- پرسشنامه، در این پژوهش بر اساس مبانی نظریه تحقیق، پرسشنامه تنظیم و در بین تعدادی از صاحب نظران و متخصصان حوزه امنیت در کشور توزیع و سپس جمع‌آوری شد. همچنین اطلاعات پرسشنامه با استفاده از طیف لیکرت تهیه و با بهره‌گیری از نرم افزار اس.پی.اس.اس مورد تجزیه تحلیل قرار گرفته است. به منظور بدست آوردن روایی از نظر کارشناسان، اساتید راهنما و مشاور استفاده گردید. برای محاسبه پایایی پرسشنامه از آزمون آلفای کرونباخ که عدد ۰/۸۶ را نشان می‌دهد و نشان دهنده پایایی مناسب پرسشنامه است استفاده شد.

یافته‌های پژوهش

به منظور تاثیر تغییرات جمعیتی بر امنیت ملی ج.ا.ا با مطالعات وسیع کتابخانه‌ای، اسنادی و با بهره‌گیری از شاخص‌های چالش جمعیتی مرحله دوم تئوری گذار جمعیتی پرسشنامه تنظیم و در معرض قضاوت و داوری ۶۳ نفر از کارشناسان حوزه نظامی، اجتماعی، سیاسی و جمعیتی قرار گرفت و در نهایت اطلاعات تمامی آنها جمع‌بندی و به شرح جدول‌های ذیل مورد تجزیه و تحلیل آماری قرار گرفت. با توجه به اینکه داده‌ها در مقیاس ۵ گزینه‌ای لیکرت ۱ تا ۵ ارزیابی شده‌اند و میانگین کدهای تخصیصی برابر ۳ است، در آزمون میانگین هر عامل، فرض‌های آماری به صورت زیر بیان می‌شود.

فرضیه صفر: بیان می‌کند که میانگین کدها کمتر از ۳ می‌باشد و در نتیجه ارتباط یا اثر بخشی ناچیز است. فرضیه مخالف: بیان می‌کند که میانگین کدها بیشتر از ۳ می‌باشد و در نتیجه ارتباط یا اثربخشی زیاد است. با انجام این آزمون، در صورتی که سطح معنی‌داری کمتر از ۰.۰۵ باشد یا به‌طور معادل مقدار آماره آزمون تی استیودنت بزرگتر از ۱.۶۴۵ (مقدار دنباله بالایی توزیع تی استیودنت) باشد فرضیه صفر رد شده و در نتیجه ارتباط یا اثربخشی قوی است؛ همچنین چنانچه سطح معنی‌داری محاسبه شده بیشتر از ۰.۰۵ یا به‌طور معادل آماره آزمون کمتر از ۱.۶۴۵ باشد فرضیه صفر رد نمی‌شود و در نتیجه ارتباط یا اثربخشی ناچیز است. علاوه بر استفاده از آزمون میانگین‌ها، آزمون نسبت نیز مورد استفاده قرار گرفته است؛ با توجه به اینکه تعداد پاسخ‌دهندگان برابر ۶۳ نفر است، اگر حداقل ۴۱ نفر یا به‌طور معادل ۶۰ درصد پرسش‌شوندگان میزان ارتباط یا اثربخشی را در حد زیاد یا خیلی زیاد بدانند (درصد تجمعی گزینه زیاد) فرضیه صفر رد شده و در نتیجه ارتباط یا اثربخشی از نظر آماری قوی تشخیص

داده می‌شود.

۱- میزان اثر بخشی چالش‌های جمعیتی بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران

چالش‌های جمعیتی که جمهوری اسلامی ایران در مرحله دوم گذار جمعیتی با آن مواجه است عبارتند از: بحران میزان باروری و تجدید نسل، کاهش حجم کل جمعیت ملی، بحران کاهش نیروی انسانی در سن کار، بحران سالمندی جمعیت، افزایش مهاجرت‌های بین‌المللی و تغییرات هویتی و فرهنگی.

جدول شماره ۱: میزان اثربخشی چالش‌های جمعیتی بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران

اثر بخشی	میزان اثربخشی شاخص‌ها بر امنیت ملی				شاخص	بعد	ردیف
	آماره آزمون	انحراف معیار	میانگین	درصد فراوانی تجمعی			
خیلی- زیاد	۱۸,۴۱	۰,۷۱۸	۴,۶۶	۹۲,۱	کاهش حجم و رشد جمعیت	جمعیتی	۱
خیلی- زیاد	۳۰,۰۴	۰,۴۶۵	۴,۷۶	۹۸,۴	بحران میزان باروری و قدرت تجدید نسل		۲
خیلی- زیاد	۳۱,۱۳	۰,۴۴۵	۴,۷۹	۹۸,۵	افزایش میزان سالمندی		۳
زیاد	۱۷,۱۳	۰,۷۴۹	۴,۶۱	۹۰,۵	کاهش مرگ و میر و افزایش امید به زندگی		۴
خیلی- زیاد	۱۷,۶۵	۰,۷۲۷	۴,۶۱	۹۲	کاهش جمعیت در سن کار و افزایش تدریجی مهاجرت		۵

نتایج جدول بالا بیانگر این است که کل شاخص‌های چالش‌های جمعیتی که در این تحقیق احصاء شده از نظر میانگین بیشتر از ۳ و از آزمون نسبت بیش از ۶۰ درصد در حد زیاد و خیلی زیاد ارزیابی شدند. لذا هر ۵ شاخص چالش‌های جمعیتی بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران مؤثر هستند.

جدول شماره ۲: میزان اثربخشی چالش‌های اجتماعی و فرهنگی بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران

اثر بخشی	میزان اثربخشی شاخص‌ها بر امنیت ملی				شاخص	بعد	ردیف
	آماره آزمون	انحراف معیار	میانگین	فراوانی تجمعی			
خیلی- زیاد	۲۱,۶۲	-۰,۵۱۷	۴,۰۶	۹۲,۱	تغییر نگرش و هویت فردی	اجتماعی و فرهنگی	۶
خیلی- زیاد	۱۵,۵۲	-۰,۵۵۹	۴,۰۹	۹۲	شکاف نسلی در اثر بهم خوردن توازن جمعیت		۷
زیاد	۱۴,۵۷	-۰,۵۵۳	۴,۰۱	۸۵,۷	کاهش تدریجی سرمایه اجتماعی		۸
زیاد	۱۲,۰۱	-۰,۶۱۸	۳,۰۹	۸۴,۱	مهاجرت بی رویه گروهی اجتماعی و فرهنگی		۹
خیلی- زیاد	۲۰,۱۱	-۰,۶۵۱	۴,۰۶	۹۰,۵	بحران ساختاری خانواده		۱۰
خیلی- زیاد	۱۴,۷۳	-۰,۵۹۳	۴,۰۱	۹۰,۵	افزایش آمار طلاق و افزایش سن ازدواج و کاهش باروری		۱۱

نتایج جدول بالا بیانگر این است که کل شاخص‌های چالش‌های جمعیتی که در این تحقیق احصاء شده از نظر میانگین بیشتر از ۳ و از نظر آزمون نسبت بیش از ۶۰ درصد در حد زیاد و خیلی زیاد ارزیابی شدند. لذا هر ۶ شاخص چالش‌های اجتماعی و فرهنگی بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران مؤثر هستند.

جدول شماره ۳: میزان اثر بخشی چالش‌های بعد نظامی گذار جمعیتی بر امنیت ملی ج.ا.ا

شماره	شاخص	میزان اثر بخشی شاخص‌ها بر امنیت ملی			
		درصد فراوانی تجمعی	میانگین	انحراف معیار	آماره آزمون
۱۲	کاهش جمعیت جوان و افزایش تهدید نظامی	۱۰۰	۴٫۷۷	۰٫۴۱۹	۳۳٫۶۸
۱۳	کاهش نیروی توانمند و تهدید علیه تمامیت ارضی کشور	۹۶٫۸	۴٫۷۳	۰٫۵۱۴	۲۶٫۶۹
۱۴	تراکم پایین جمعیت در نواحی مرزی	۹۵٫۲	۴٫۶۸	۰٫۵۶۲	۲۳٫۷۲

نتایج جدول بالا بیانگر این است که کل شاخص‌های امنیتی که در این تحقیق احصاء شده از نظر میانگین بیشتر از ۳ و از آزمون نسبت بیش از ۶۰ درصد در حد زیاد و خیلی زیاد ارزیابی شدند. لذا هر ۳ شاخص چالش‌های بعد نظامی بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران مؤثر هستند.

جدول شماره ۴: میزان اثر بخشی چالش‌های سیاسی بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران

شماره	شاخص	میزان اثر بخشی شاخص‌ها بر امنیت ملی			
		درصد فراوانی تجمعی	میانگین	انحراف معیار	آماره آزمون
۱	بحران باروری ناشی از بحران هویت	۹۶٫۸	۴٫۰۷	۰٫۵۲۱	۲۶٫۰۹
۲	سالمندی جمعیت و کاهش اقتدار سیاسی کشور	۹۳٫۶	۴٫۰۶	۰٫۵۹۵	۲۲٫۲۰
۳	توزیع و ترکیب جمعیتی قومی و تهدید سیاسی	۹۳٫۶	۴٫۰۶	۰٫۶۵۵	۱۹٫۸۱
۴	کاهش جمعیت جوان و نفوذ سیاسی بیگانگان	۹۸٫۴	۴٫۰۷	۰٫۴۵۵	۳۰٫۹۴
۵	میزان اثر بخشی تغییرات جمعیتی بر تحولات سیاسی	۹۶٫۸	۴٫۰۷	۰٫۵۰۶	۲۷٫۳۵
۶	مهاجرت نخبگان و تغییر در کیفیت جمعیت	۸۷٫۳	۴	۰٫۵۶۴	۱۴٫۹۶

نتایج جدول بالا بیانگر این است که کل شاخص‌های سیاسی که در این تحقیق احصاء شده از نظر میانگین بیشتر از ۳ و از آزمون نسبت بیش از ۶۰ درصد در حد زیاد و خیلی زیاد ارزیابی شدند. لذا هر ۶ شاخص چالش‌های بعد سیاسی بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران مؤثر هستند.

هر ۶ شاخص چالش‌های بعد سیاسی بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران مؤثر هستند.

جدول شماره ۵: میزان اثربخشی شاخص‌های بعد اقتصادی بر امنیت ملی ج.ا.

اثربخشی	میزان اثربخشی شاخص‌ها بر امنیت ملی				شاخص	بعد	رتبه
	درصد فراوانی تجمعی	میانگین	انحراف معیار	آماره آزمون			
خیلی-زیاد	۸۶,۸	۴,۶	۰,۵۵۱	۲۳,۳۰	بحران میزان باروری و کاهش جمعیت در سن کار	اقتصادی	۱۲
خیلی-زیاد	۹۳,۶	۴,۶	۰,۶۰۳	۲۱,۴۹	بحران میزان سالمندی جمعیت و چالش‌های توسعه‌ای		۱۳

نتایج جدول بالا بیانگر این است که کل شاخص‌های اقتصادی که در این تحقیق احصاء شده از نظر میانگین بیشتر از ۳ و از آزمون نسبت بیش از ۶۰ درصد در حد زیاد و خیلی زیاد ارزیابی شدند. لذا هر ۲ شاخص چالش‌های بعد اقتصادی بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران مؤثر هستند.

جدول شماره ۶: الویت بندی بر مبنای ابعاد تاثیر گذار بر امنیت ملی

بعد اقتصادی	بعد سیاسی	بعد نظامی	بعد فرهنگی و اجتماعی	بعد جمعیتی	
۴,۶	۴,۶	۴,۷۲	۴,۲۱	۴,۶۹	میانگین موثر
۹۰,۲	۹۴,۴	۹۷,۳۳	۸۹,۱۵	۹۴,۳	درصد تاثیر گذاری

آزمون فرضیه پژوهش:

نتایج جدول‌های (۶-۱) نشان می‌دهد از نظر آزمون تی استیودنت کلیه شاخص‌های احصاء شده در ابعاد جمعیتی، سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، نظامی از سطح معنی‌داری کمتر از ۰.۰۵ یا به طور معادل مقدار آماره آزمون تی استیودنت بزرگتر از ۱.۶۴۵ (مقدار دنباله بالایی توزیع تی استیودنت) شدند، پس فرضیه صفر رد شده و در نتیجه ارتباط یا اثربخشی قوی است؛ علاوه بر استفاده از آزمون میانگین‌ها، آزمون نسبت نیز مورد استفاده قرار گرفته است؛ بیشتر از ۶۰ درصد پرسش‌شوندگان میزان ارتباط یا اثربخشی را در حد زیاد یا خیلی زیاد ارزیابی نمودند (درصد تجمعی گزینه زیاد) بنابراین، فرضیه صفر رد شده و در نتیجه ارتباط یا اثربخشی از نظر آماری قوی تشخیص داده شده است. از طرفی، به لحاظ میانگین و درصد تاثیرگذاری، بیشترین

درصد تاثیرگذاری چالش‌های ناشی از تغییرات جمعیتی بر امنیت ملی، به ترتیب مربوط به ابعاد نظامی با ۹۷.۳۳ درصد و ابعاد سیاسی با ۹۴.۴ درصد و کمترین درصد تاثیرگذاری مربوط به ابعاد اقتصادی با ۹۰.۲ درصد و ابعاد اجتماعی و فرهنگی با ۸۹.۱۵ درصد. همچنین بحران میزان باروری و قدرت تجدید نسل و بحران سالمندی جمعیت و کاهش جمعیت در سن کار با میزان اثر بخشی خیلی زیاد ابعاد مختلف به خصوص ابعاد سیاسی و نظامی امنیت ملی را تهدید خواهند کرد. بر اساس مبانی نظری پژوهش، بحران باروری بعنوان یک پدیده فراگیر در مرحله دوم گذار جمعیتی در ردیف تهدیدات امنیتی قرار می‌گیرد و با نگرش به اینکه ابعاد امنیت ملی لازم و ملزوم هم هستند و بروز تهدید علیه هر یک از این ابعاد نیز به معنی تهدید علیه امنیت ملی تلقی می‌گردد.

۲- تحلیل چالش‌های جمعیتی موثر بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران - بحران میزان باروری و تجدید نسل

بر اساس نظریه گذار جمعیتی، تغییرات جمعیتی از سه فرایند عمده باروری، مرگ و میر و مهاجرت ناشی می‌شود. نرخ باروری، سن باروری و سطح آن، از عواملی هستند که عمده تغییرات جمعیتی کشور را شامل می‌شوند. جدول شماره (۱) تحولات شاخص‌های باروری و مرگ و میر در ایران را بین سال‌های ۱۳۹۵-۱۳۵۵ نشان می‌دهد.

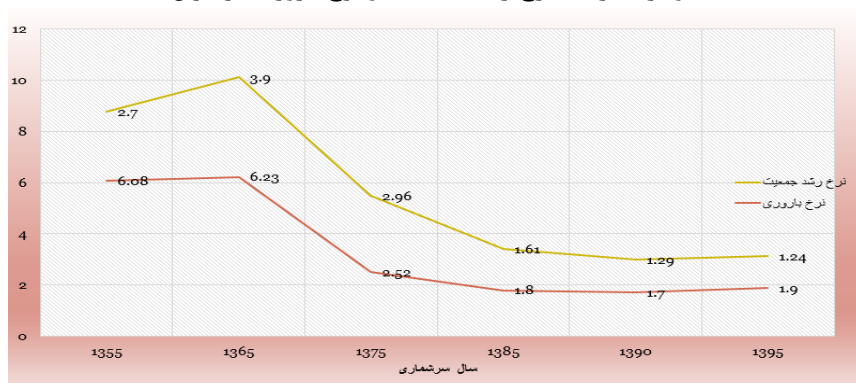
جدول شماره ۷: تحولات شاخص‌های باروری و خانوار در ایران (۱۳۹۰-۱۳۵۵)

سال	میزان خام مولید (در هزار نفر)	میزان باروری کل (تعداد فرزند)	بعد خانوار (نفر)	میزان مرگ و میر در هزار
۱۳۵۵	۴۱/۸	۶/۰۸	۵	۱۱/۷
۱۳۶۵	۴۲/۳	۶/۲۳	۵/۱	۱۰/۷
۱۳۷۵	۲۲/۶	۲/۵۲	۴/۸	۶/۵
۱۳۸۵	۱۷/۸	۱/۸	۴	۵/۸
۱۳۹۰	۱۸/۴	۱/۷	۳/۵	۴/۱
۱۳۹۵	۱۹/۸	۱/۹	۳/۳	۳/۹

منبع: (مرکز آمار ایران، سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۹۵؛ حسینی، ۱۳۹۳: ۲۲۳)

نتایج جدول نشان می‌دهد، میزان باروری کل از ۶/۰۸ در سال ۱۳۵۵ به ۱/۹ در سال ۱۳۹۵ کاهش یافته است. این بررسی‌ها نشان می‌دهد میزان باروری کل در کشور روند نزولی را طی می‌کند و پایین‌تر از حد جانشینی دو فرزند برای هر زن در طی دوره زندگی ۴۹-۱۵ سال می‌باشد، و کشور ما وارد مرحله دوم گذار جمعیتی شده است.

نمودار شماره ۲: نرخ رشد جمعیت و نرخ باروری در ایران

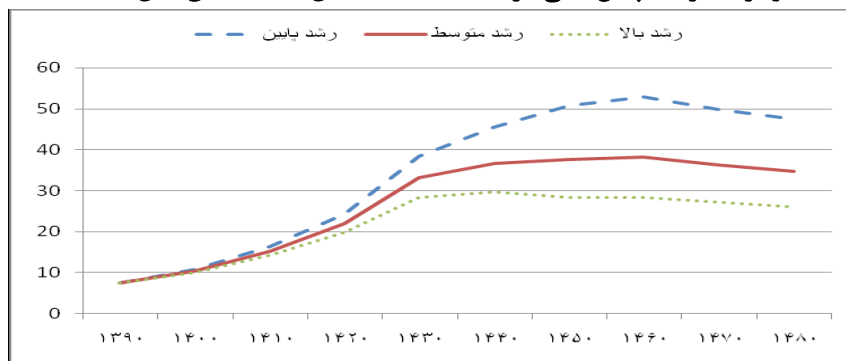
نمودار شماره ۲، نشان می‌دهد تغییرات شگرفی که در طی دو دهه اخیر در نرخ رشد و ساختار سنی جمعیت ایران بوجود آمده بیش از هر چیز معلول کاهش باروری بوده است. کاهش سطح زاد و ولد و باروری علاوه بر تأثیر قاطعی که بر میزان رشد جمعیت و از آن طریق تعدیل شتاب افزایش تعداد جمعیت داشته بر ترکیب و ساختار جمعیت نیز تأثیر خواهد گذاشت. کاهش مستمر زاد و ولد و انتقال از باروری طبیعی به باروری کنترل شده به تدریج ساختار سنی جمعیت را از وضعیت جوانی خارج و به طرف سالخوردگی سوق می‌دهد. به همین لحاظ هرم سنی جمعیت ایران که به جرأت می‌توان گفت در طول تاریخ همواره قاعده‌ای گسترده داشته و به لحاظ تمرکز بیش از ۴۰ درصد از کل جمعیت در سنین کمتر از ۱۵ سال از ساختاری جوان برخوردار بود، در دو دهه اخیر به سبب کاهش باروری تغییر شکل داده و نوعی فرورفتگی در قاعده هرم سنی ایجاد شده است. به همین سبب تغییر شکل هرم سنی نسبت جمعیت کمتر از ۱۵ سال از رقمی بیش از ۴۵ درصد در سال ۱۳۶۵ به رقمی اندکی بیش از ۳۰ درصد در حال حاضر کاهش و در واقع در فاصله کمتر از ۲۰ سال با روندی بی‌سابقه به دو سوم تقلیل یافته است. روند کاهش جمعیت کمتر از ۱۵ ساله تا چند دهه دیگر ادامه خواهد داشت و به حدود ۲۰ درصد نیز خواهد رسید. در حال حاضر هرم سنی جمعیت ایران در حال انتقال از جوانی به سالخوردگی است. بدین ترتیب اگر نقطه شروع کاهش اساسی و مستمر باروری در ایران را سال ۱۳۶۵ در نظر بگیریم تا پایان ربع اول قرن پانزدهم هجری شمسی (۱۴۲۵) ساختار جمعیت ایران ساختاری کاملاً سالخورده خواهد بود. در حالیکه تا سال ۱۳۷۵ همواره کمتر از ۵ درصد از کل جمعیت ایران در سنین بالاتر از ۶۵ سال قرار داشته و هنگام نیل به سالخوردگی کامل جمعیت (دهه سوم قرن پانزدهم) نسبت درصد جمعیت ۶۵ ساله به بالا به حدود ۱۵ درصد رسیده و در واقع بیش از سه برابر خواهد شد. همانطور که داده‌های آماری و

نتایج سرشماری‌ها نشان می‌دهد، کاهش باروری زیر حد جانمایی دو فرزند برای هر زن در طول دوره باروری، به عنوان یک پدیده فراگیر و مداوم در کشور مطرح است. بحران میزان باروری و تجدید نسل باعث کاهش نیروهای توانمند و جوان در عرصه‌های نظامی، اقتصادی و اجتماعی در کشور می‌گردد، و کشور را در معرض انواع تهدیدهای دشمنان قرار می‌دهد.

- بحران سالمندی جمعیت و کاهش جمعیت در سن کار

از دیگر ویژگی‌های دومین انتقال جمعیتی (کاهش مداوم باروری و افزایش امید زندگی) افزایش میانگین و میانه سنی جمعیت جامعه است. بر اساس برآوردهای به عمل آمده میانگین سنی از ۲۲/۴ سال در سال ۱۳۵۵ به ۲۹/۸۶ سال در سال ۱۳۹۰ افزایش یافته است که این شاخص در سال ۱۴۰۰ به حدود ۳۱ سال و در سال ۱۴۳۰ به بیش از ۴۰ سال افزایش خواهد یافت. با توجه به اینکه جمعیت در سن کار بین ۶۴-۱۵ سال محاسبه می‌شود. این هشدار را می‌دهد که در دهه‌های آینده شاهد سالخوردگی جمعیت خواهیم شد.

نمودار شماره ۳: پیش‌بینی درصد جمعیت ۶۰ سال به بالا تا افق سال ۱۴۸۰

به هر حال شواهد نشان می‌دهد ایران وارد مرحله سالمندی جمعیت شده است، چرا که بیش از ۸.۲ درصد جمعیت ما را افراد بالای ۶۰ سال تشکیل می‌دهند. این تغییر بیش از آنکه نتیجه افزایش تعداد سالمندان باشد، از کاهش تعداد و سهم نسبی کودکان از جمعیت کشور، ناشی شده است.

چالش‌های فرهنگی و اجتماعی موثر بر امنیت ملی

فرهنگ و ارزش‌های فرهنگی از عوامل پایداری و استحکام کشور شناخته می‌شوند. حفظ و گسترش ارزش‌ها از جمله اهداف در مبانی امنیتی کشور به شمار می‌آیند. بنابراین عواملی که منجر به تضعیف و از بین رفتن ارزش‌های مشترک در سطح ملی شوند، از جمله تهدیدهای امنیتی تلقی می‌گردند. مشکل اصلی تهدیدهای اجتماعی از لحاظ امنیت ملی این است که

اغلب آنها در داخل کشور واقع شده‌اند. تبلیغ گسترده فرهنگ مغایر با ارزش‌های فرهنگی در سطح بین‌الملل و رسوخ فرهنگ بیگانه از راه‌های اقتصادی، سیاسی و دیپلماتیک نمونه‌های از شکل اجتماعی و فرهنگی تهدیدهای خارجی می‌باشند. بر این اساس، چالش‌ها و تهدیدهای فرهنگی و اجتماعی که امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران در مرحله دوم گذار جمعیتی با آن مواجه است، تغییر در نگرش و هویت فردی است، که منجر به تغییر در نگرش سنتی خانواده‌ها به باروری، ازدواج و ... شده است. همانطور که نتایج سرشماری‌ها نشان می‌دهد، در دهه اول انقلاب به علت حاکم بودن ارزش‌های سنتی نسبت به فرزندآوری و پدیده باروری در خانواده‌ها منجر به، افزایش نرخ رشد باروری و افزایش نرخ انفجاری جمعیت در کشور شد. اما از دهه دوم انقلاب، با اعمال سیاست‌های تک بعدی، کنترل جمعیت حاصل شد، و در جریان تحولات فرهنگی و اجتماعی، باروری زیر سطح جانشینی کاهش یافته، و تحدید مولید به یک عادت در سطح جامعه فراگیر شده است. در این راستا، عوامل از قبیل، ارتقاء شاخص‌های کیفی جمعیت، رشد مصرف‌گرایی و تغییر در سبک زندگی منجر به، تغییر در نگرش‌های فرهنگی افراد و خانواده‌ها در زمینه‌هایی چون باروری، نقش مادری، کار خانگی، تصور مرد و زن از هویت مردانه و زنانه و نقش‌های محول و محقق فردی و اجتماعی است که نتیجه آن کاهش باروری و فراگیر شدن کاهش باروری زیر سطح جانشینی در کشور گردیده است. بنابراین این فرایند امنیت اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران را که مستلزم، توانایی مردم و ملت ایران در حفظ و تداوم الگوهای سنتی، فرهنگ، باورها، سنت‌ها است تهدید کند.

از جمله چالش‌های فرهنگی و اجتماعی که امنیت ملی را تهدید می‌کند بحران ساختاری خانواده است. در سه دهه اخیر خانواده ایرانی تحت تأثیر عوامل درونی و بیرونی به لحاظ ساختاری، کارکردی و نیز جمعیتی، دستخوش تغییر شده است. این تغییر از یک سو ناشی از تغییر نظام اجتماعی و به دنبال آن تضعیف خانواده گسترده و شکل‌گیری خانواده هسته‌ای است. با توجه به اینکه، تغییرات ساختاری از قبیل، تغییر از خانواده گسترده به هسته‌ای، تغییر از خانواده‌گرایی به فردگرایی، تغییر از کنترل خانواده به استقلال جوانان، تغییر از ازدواج‌های از پیش ترتیب داده شده به ازدواج‌های بر اساس عشق و انتخاب، تغییر از ازدواج در سنین جوانی به ازدواج در سن بالا، تغییر از باروری طبیعی به فرزندآوری کنترل شده، تغییر از تعداد فرزندان بیشتر به فرزندان کمتر، به عنوان یک پدیده فراگیر هم در سطح خانواده ایرانی و هم در عرصه عمومی فراگیر شده که نتایج آن باعث افزایش سن ازدواج به بالاتر از ۲۷ سال و کاهش نرخ رشد جمعیت به ۱/۲۴ درصد و کاهش باروری زیر سطح جانشینی و افزایش سالمندی

جمعیت در کشور گردیده است. بنابراین تغییرات ساختاری در خانواده ایرانی که باعث کاهش باروری گردیده، بیشتر ناشی از تغییر در باورها و سنت‌ها افراد جامعه است، و عدم تداوم الگوهای سنتی تهدید اجتماعی و فرهنگی به بار می‌آورد.

یکی دیگر از چالش‌های اجتماعی موثر بر امنیت ملی، افزایش سن ازدواج و افزایش آمار طلاق در کشور است. در جامعه امروز ایران مواردی چون ازدواج و طلاق در ایجاد زمینه برای باروری و زاد و ولد تأثیرگذار می‌باشند، یکی از مشخصه‌های جمعیتی در ایران طی سال‌های اخیر افزایش سن ازدواج جوانان و به خصوص سن ازدواج دختران جوان است، به طوری که میانگین سن ازدواج دختران از رقم حدود ۲۰ سال در سال‌های اول انقلاب اسلامی به رقمی حدود ۲۷ سال در حال حاضر رسیده است. بررسی‌ها نشان می‌دهد، عواملی از قبیل تغییر در سبک زندگی و گسترش فردگرایی، هزینه‌های سنگین نگهداری فرزندان، تحرک اجتماعی زنان، افزایش سطح تحصیلات و اشتغال زنان از جمله عوامل موثر بر کاهش ازدواج در کشور است.

چالش‌های نظامی موثر بر امنیت ملی

ایران به لحاظ منزلت راهبردی که در سطح منطقه و جهان دارد، همواره امنیت آن را عوامل مختلف تهدید کرده است. از لحاظ تاریخی ایران بارها از شمال و جنوب و از شرق و غرب مورد تجاوز قرار گرفته است. بر این اساس، امنیت نظامی مرکز سنتی نگرانی‌های مربوط به امنیت ملی است. تهدید نظامی می‌تواند همه اجزای دولت را تهدید کند و ممکن موجب اختلال یا نبودن نهادها شده و تفکر مربوط به دولت را سرکوب، تخریب یا محو نماید. بر این اساس، امنیت نظامی جمهوری اسلامی ایران که مستلزم، فقدان تهدیدات نظامی داخلی و خارجی علیه حاکمیت، استقلال، تمامیت ارضی و ارزش‌های مکتسب مادی و معنوی و عدم احساس ترس از تهدید آنها است از اهمیت بالایی برخوردار است. در این راستا، بهترین ساز و کار برای تأمین امنیت نظامی، داشتن قدرت و نیروی نظامی کافی و کارآمد برای جلوگیری و مقابله با تهدیدات و تهاجم نظامی می‌باشد. از آنجایی که جمعیت فعال هر کشور عاملی تعیین کننده در معادلات قدرت محسوب می‌شود. هر چند قدرت دفاعی به عواملی مختلفی بستگی دارد. اما همواره عامل نیروی انسانی همیشه و در هر شرایط تأثیر مستقیم بر امنیت و قدرت دفاعی کشور دارد. بررسی‌ها حاکی از، کاهش مداوم باروری و افزایش امید به زندگی و افزایش میانگین سنی جمعیت در کشور است. بر اساس برآوردهای به عمل آمده میانه سنی در ایران

در سال ۱۳۹۵ حدود ۳۰ سال بوده است که این شاخص در سال ۱۴۰۰ به حدود ۳۱ سال و در سال ۱۴۳۰ به بیش از ۴۰ سال افزایش خواهد یافت، که این نشان از کاهش جمعیت جوان و افزایش سالمندی جمعیت می‌دهد. روند رشد منفی جمعیت از هم اکنون پادگان‌های نظامی را تحت تاثیر قرار داده است به گونه‌ای که به ناچار، مدت سربازی افزایش یافته است. چنانچه این روند منفی ادامه یابد در ۱۵ سال آینده ارتش و سپاه برای تامین نیرو انسانی با مشکلات جدی روبرو خواهند شد. بنابراین کاهش جمعیت جوان و توانمند باعث افزایش تهدید نظامی، کاهش نیروی توانمند جهت دفاع از تمامیت ارضی و تراکم پایین جمعیت در نواحی مرزی خواهد شد و امنیت ملی کشور را تهدید خواهد کرد.

چالش‌های سیاسی موثر بر امنیت ملی

یکی از چالش‌های جمعیتی موثر بر بعد سیاسی امنیت ملی، سالمندی جمعیت و کاهش اقتدار سیاسی و افزایش نفوذ بیگانگان در کشور است. به نظر می‌رسد جمهوری اسلامی ایران به عنوان حکومتی اسلامی با چالش‌هایی چه در سطح منطقه و چه در سطح بین‌الملل روبرو است، زیرا فلسفه شکل‌گیری و تثبیت حکومت اسلامی در ایران واکنشی نسبت به نفوذ بیگانگان در کشور قبل از پیروزی انقلاب اسلامی است. تردیدی نیست که درک جمهوری اسلامی ایران به عنوان حکومتی دینی در میان حکومت‌های غیر دینی حاکم در کشورهای جهان تا اندازه‌ای دشوار است. مشکل زمانی حاد می‌گردد که دو طرف به واسطه فقدان سازوکارهای منطقی توانایی شناخت منصفانه‌ای را از یکدیگر نداشته باشند. بنابراین سوء تفاهم‌هایی شکل خواهد گرفت که نتیجه طبیعی‌اش آن است که هر طرف وجود دیگری از نسبت به وجود خویش تهدید محسوب می‌کند، بنابراین هر کدام از طرفین تلاش خواهند کرد تا حداقل تهدید مقابل خود را بی‌اثر سازد. در این فرایند طرفی که از قابلیت بیشتری برخوردار باشد، دارای اثر گذاری بیشتری است و در نقطه مقابل طرف ضعیف‌تر از آسیب پذیری رنج می‌برند. به باور بسیاری از اندیشمندان، جمعیت هر کشور با توجه به حجم، ساخت و توزیع سنی و جغرافیایی یکی از مؤلفه‌های ساختار قدرت کشور به شمار می‌رود، و تأمین نیروی انسانی یکی از فاکتورهای کلیدی در تولید اقتدار، قدرت ملی و استحکام ساخت درونی قدرت نظام است. به همین جهت، جمعیتی می‌تواند اقتدارآور و پویا باشد که حداقل ویژگی‌های از قبیل: دارای ساخت سنی جوان، دارای میزان باروری مناسب و پویا، نیروی انسانی ماهر و متخصص مورد نیاز. بنابراین تنها جمعیتی عامل اقتدار و امنیت کشور محسوب می‌شود که ساخت و ترکیب و توزیع مناسب

و جوان و سرمایه انسانی مناسب و پویا داشته باشد. بنابراین باروری زیر سطح جانشینی که از دهه ۱۳۷۰ در کشور فراگیر شده و سناریوهای پیش بینی باروری نشان از ادامه این روند تا دهه‌های پیش رو دارد. کاهش جمعیت جوان و به تبع آن بحران سالمندی جمعیت باعث کاهش اقتدار سیاسی و افزایش نفوذ سیاسی بیگانگان در کشور می‌گردد و این به منزله بی-ثباتی سیاسی، مشروعیت زدایی از ایدئولوژی اسلام و ناکارآمد ساختن جمهوری اسلامی و نهایتاً ممکن است تهدیدات وجودی را علیه ایران ایجاد نماید و امنیت سیاسی جمهوری اسلامی را تهدید نماید.

نتیجه‌گیری

در این مقاله ضمن بررسی تغییرات جمعیتی در جمهوری اسلامی ایران، تلاش گردید تا این تغییرات بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران نیز مورد مطالعه و واکاوی قرار گیرد. به موازات تحولات جمعیت شناختی در دنیا، ایران نیز تغییر جمعیتی گسترده‌ای را تجربه کرده است. طی سه دهه گذشته باروری بسیار کاهش پیدا کرده و علی‌رغم نوسانات باروری داده‌ها حاکی از کاهش باروری طی سال‌های ۱۳۶۵ به بعد است. روند تغییرات جمعیتی در ایران بعد از انقلاب هر چند نتیجه روندی طولانی است که زمینه‌های آن به قبل از انقلاب بر می‌گردد، علاوه بر اتخاذ سیاست‌های مستقیم دولت در زمینه کنترل مولید تحول شاخص‌های جامعه مدرن از جمله کاهش میزان بی‌سوادی، بالا رفتن سطح سواد و تحصیلات زنان، افزایش میزان شهرنشینی، ارتقاء خدمات بهداشتی و درمانی و در نتیجه کاهش مرگ و میر و افزایش امید به زندگی، بالا رفتن آگاهی‌های اجتماعی، افزایش سن ازدواج زود هنگام، افزایش طلاق، دسترسی بیشتر به امکانات و خدمات زیربنایی، افزایش هزینه فرزندان و فشارهای اقتصادی، تحرک اجتماعی زنان، تغییر در نگرش و هویت افراد، تغییر در سبک زندگی و گسترش فردگرایی در کاهش باروری تأثیر به‌سزایی داشته است. کاهش باروری زیر حد جانشینی از دهه ۱۳۷۰ علاوه بر کاهش نرخ رشد جمعیت و کاهش حجم جمعیت، موجب شد، کشور ما در سال ۱۳۹۰ وارد فاز میان سالی و از سال ۱۴۳۰ به بعد وارد فاز سالخوردگی جمعیت گردد، که در آن تعداد و سهم افراد ۶۵ سال به بالا افزایش خواهد یافت. این تغییرات نشان از کاهش حجم جمعیت جوان در کشور دارد، و کاهش نیروهای توانمند و جوان باعث کاهش بنیه و توان دفاعی کشور می‌گردد. با این وجود، ایران به لحاظ منزلت راهبردی که در منطقه دارد همواره با ابعاد مختلف تهدیدات به خصوص تهدیدات نظامی مواجه بوده است. چنانکه هم‌اکنون نیز جمهوری اسلامی

ایران از طرف برخی از مرزهای خود با خطرهای روبرو است. از همین رو کاهش توان دفاعی کشور به منزله افزایش تهدیدات نظامی داخلی و خارجی علیه حاکمیت، استقلال، تمامیت ارضی و ارزش‌های مکتسب مادی و معنوی و امنیت ملی کشور است، به همین دلیل، تهدیدات امنیتی در گستره انواع تهدیدات، در الویت نخست قرار می‌گیرد. از طرف دیگر، تأمین نیروی انسانی یکی از فاکتورهای کلیدی در تولید اقتدار و قدرت ملی و استحکام ساخت درونی قدرت نظام است. تنها جمعیتی عامل اقتدار و امنیت کشور محسوب می‌شود که ساخت و ترکیب و توزیع مناسب و جوان و سرمایه انسانی مناسب و پویا داشته باشد. کاهش از ساختار سنی جوان به سالخورده به منزله کاهش قدرت چانه‌زنی در مقابل تحولات سیاسی، کاهش اقتدار سیاسی و افزایش نفوذ سیاسی بیگانگان در کشور است، که سبب بی‌ثباتی سیاسی و ناکارآمد ساختن جمهوری اسلامی و امنیت ملی جمهوری اسلامی را تهدید می‌نماید. بنابراین، بهترین راهبرد، تقویت توان و بنیه دفاعی کشور با بهره‌گیری از فرصت طلایی جمعیتی به منظور کاهش تهدیدهای نظامی ناشی از بحران باروری و سالمندی جمعیت از طریق اجرای طرح جامع جمعیتی و ایجاد بستر مناسب در عرصه فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی جهت متناسب ساختن نرخ باروری در جامعه.

پیشنهادهات

در راستای نیل به اهداف این پژوهش پیشنهادهای راهبردی نظامی، سیاسی، اقتصادی و اجتماعی به شرح ذیل ارائه می‌گردد.

- تقویت توان و بنیه دفاعی کشور با بهره‌گیری از فرصت طلایی جمعیتی به منظور کاهش تهدیدهای نظامی ناشی از بحران باروری و سالمندی جمعیت از طریق اجرای طرح جامع جمعیتی و ایجاد بستر مناسب در عرصه فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی جهت متناسب ساختن نرخ باروری در جامعه.

- اهتمام به ارتقاء کیفی و کمی جمعیت کشور به منظور کاهش تهدیدهای بالقوه دشمنان علیه تمامیت ارضی و ارزش‌های مکتسبه در صورت ادامه روند پیر شدن جمعیت کشور از طریق متناسب ساختن نرخ باروری خانواده‌ها با شرایط و اقتضائات سلامت، معیشت و فرهنگ‌ها.

- بکارگیری جمعیت در سن کار در عرصه توسعه اقتصادی کشور، به منظور کاهش چالش‌های اقتصادی و توسعه‌ای ناشی از کاهش باروری در کشور از طریق اشتغال مؤثر و مولد.

- توانمندسازی جمعیت جوان جهت افزایش اقتدار سیاسی کشور در عرصه داخلی و خارجی به منظور کاهش پیامدهای سیاسی ناشی از بحران باروری و پیری جمعیت در کشور از طریق اصلاح نگرش جمعیت جوان، تقویت مولفه‌های هویت بخش، اشتغال مناسب و ایجاد فضای کار.

منابع فارسی

کتاب

- بوزان، باری (۱۳۷۸)، مردم، دولت‌ها و هراس، ترجمه پژوهشکده مطالعات راهبردی، تهران، پژوهشکده مطالعات راهبردی
- باری بوزان و همکاران (۱۳۸۶)، چارچوبی تازه برای تحلیل امنیت، ترجمه علیرضا طیب، تهران، پژوهشکده مطالعات راهبردی
- تهامی، مجتبی (۱۳۸۸)، ابعاد اجتماعی و فرهنگی امنیت ملی، تهران، نشر آجا
- ..... (۱۳۸۲)، امنیت ملی، داکترین سیاست‌های دفاعی و امنیتی، تهران، سازمان عقیدتی سیاسی ارتش، مدیریت انتشارات
- حسینی، حاتم (۱۳۸۳)، درآمدی بر جمعیت‌شناسی اقتصادی-اجتماعی و تنظیم خانواده، همدان، دانشگاه بوعلی سینا
- روشندل، جلیل (۱۳۷۴)، امنیت ملی و تدام بین‌المللی، تهران، انتشارات سمت
- سروستانی، (۱۳۹۰)، تغییرات جمعیتی و نقش آن در تحولات مختلف جامعه، تهران، انتشارات موسسه امام خمینی
- مشفق، محمود (۱۳۹۱)، تحولات جمعیتی، چالش‌های فرارو و لزوم تجدیدنظر در سیاست-های جمعیتی ایران، تهران، مرکز مطالعات و پژوهش‌های جمعیتی آسیا و اقیانوسیه
- ماندل، رابرت، (۱۳۷۷)، چهره متغیر امنیت ملی، ترجمه پژوهشکده مطالعات راهبردی، تهران، پژوهشکده مطالعات راهبردی
- مهریار، امیرهوشنگ (۱۳۸۵)، بررسی ابعاد سالخوردگی جمعیت و زمینه‌های اجتماعی، اقتصادی و جمعیتی آن در ایران، پروژه مشترک صندوق جمعیت سازمان ملل در ایران و دانشگاه تهران

مقالات

- پسرائی، حسن (۱۳۸۷)، گذار جمعیتی دوم با نیم‌نگاهی به ایران، نامه انجمن جمعیت‌شناسی ایران، شماره ۶
- سرایی، حسن (۱۳۷۰)، درباره نرخ‌های رشد جمعیت ایران ۱۳۳۵ تا ۱۳۶۵، فصلنامه علوم اجتماعی، سال اول، شماره ۱
- عباسی شوازی، محمد جلال (۱۳۸۴)، تغییرات خانواده و کاهش باروری در ایران، نامه علوم اجتماعی، شماره ۲۰

- میرزایی، محمد (۱۳۸۷)، نوسانات تحدید موالید در ایران، فصلنامه جمعیت، سازمان ثبت احوال کشور، شماره ۲۹ و ۳۰

English Resources

- Bongaarts, John (1997) **population policy options in the developing world**, *Science* 263
- Van de Kaa (2002), **Second Demographic Transition: Concepts, Dimensions, New Evidence**, <http://www.demogr.mpg.de/Paper>
- Lesthaeghe, Ron (2006), **Second Demographic Transition**, U.S, March, *population and development review*